

Каріна Гаврилюк

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ІЗ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сутність взаємодії громадських організацій з органами державної влади в Україні для розв'язання політичної кризи в державі. Простежено динаміку зростання активності та довіри до інститутів громадянського суспільства. Розглянуто ключові напрями роботи громадських організацій та їх роль у пом'якшенні наслідків конфлікту на Сході України.

Ключові слова: *криза політична, організація громадська, Україна.*

Havryliuk K. Activities of NGOs in resolving of the political crisis in modern Ukraine. *The article analyzes the nature of the interaction between the NGOs and government authorities in Ukraine to resolve*

the political crisis in the country. The dynamics of NGOs' activity and credibility growth observed. Considered the key activities of the NGOs and their role in alleviation of the consequences of the conflict in eastern Ukraine.

Key words: *crisis, political, Non-governmental organization, Ukraine.*

Політична ситуація в багатьох країнах перехідного типу характеризується нестабільністю і схильністю до впливу кризових явищ на існуючу політичну систему. Політична криза, яка виникає в органах державної влади в такий період, є характерною рисою розвитку та трансформації будь-якої політичної системи. Вона може мати одночасно деструктивний і конструктивний характер і стати передумовою позитивних змін у політичному і соціальному житті суспільства, надавати нових імпульсів, сприяти якісній трансформації політичних інститутів чи системи в цілому та стати своєрідним випробуванням для держави.

Порушення основних конституційних прав і свобод людини, нехтування інституційними засадами суспільного розвитку, неспроможність можновладців врегульовувати нагальні кризові питання та відповідати запитам громадян – усе це є етіологічними чинниками створення громадських об'єднань. Зміна політичних поглядів, підвищення політичної обізнаності громадян та піднесення патріотичного духу зумовлюють прагнення громадськості брати ініціативу в свої руки і впливати на владу.

Метою статті в цьому контексті є спроба проаналізувати механізми впливу діяльності громадських організацій (далі – ГО) на кризові процеси у політичному житті сучасної України.

Теоретичні напрацювання, які слугують фундаментальною основою для аналізу механізмів взаємодії органів влади та громадських організацій, представлено у працях таких науковців, як Н. Пархоменко, Г. Луцишин, К. Петренко [1–3]. Зокрема, праці В. Зубара відзеркалюють роль сучасних суспільно-політичних рухів у розвитку української державності [4]. І. Рафальський, О. Хуснутдінов, О. Зорич, А. Колодій, О. Пилипенко, А. Кваша, С. Дембіцький аналізують активність громадянського суспільства, громадських організацій та політичних партій в Україні, досліджують вплив такої активності на самоідентифікацію громадян [5–8]. Проблематика розв'язання

політичних криз певним чином розкрито у працях українських вчених Т. Пояркової, А. Черній [9; 10], російської дослідниці А. Корякіної [11]. Американський дослідник Т. Рейфер розглядає сутність політичного протесту в умовах глобальних криз [12]. Крім того, деякі автори розглянули кризові репутаційні стратегії держав у міжнародних відносинах [13].

Актуальність даної статті зумовлена недостатнім вивченням можливостей впливу громадських організацій на вирішення політичних конфліктів та криз. У вітчизняній науковій літературі бракує праць, які висвітлювали б роль та місце організацій громадянського суспільства у політичному процесі в переломний період в житті держави. Тому важливим є дослідження умов, у яких функціонують діючі громадські організації в Україні та їх проєктів, які спрямовані на вихід країни із системної політичної кризи.

Політична криза в Україні відрізняється перманентністю та довготривалістю, суперечливістю розвитку та систематичним загостренням під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів [11, с. 14]. Вітчизняні науковці наголошують на систематичній помилці, яку протягом усіх років незалежності України повторюють народні обранці – громадська думка недостатньо враховується й вивчається органами публічної влади. Державно-управлінські рішення не завжди відповідають проблемам та очікуванням суспільства. Під впливом досить негативного стереотипу складається оцінка громадянами України діяльності органів публічної влади. Від якості управлінських рішень, що ухвалюють державні службовці, часто залежить не тільки ефективність і результативність відповідної державної політики, але й рівень життя населення, здоров'я і добробут громадян [14, с. 198].

Революція гідності поставила перед українським суспільством завдання брати на себе відповідальність та діяти самотужки, досягаючи цілей, за які були віддані життя наших співвітчизників: євроінтеграція та подолання корупції, встановлення справедливості. Зазначені завдання сформували критичний запит на трансформацію країни [15]. Виконання цих завдань почали більш активно контролювати ГО та інститути громадянського суспільства.

Як зазначає О. Хуснутдінов, неурядові організації в Україні мають досить нетривалу історію, фактично вони почали зароджуватися на початку 1987 р. [6, с. 136]. На думку І. Рафальського, поштовхом

до зростання громадсько-політичної активності в Україні стала аварія на Чорнобильській АЕС. Намагання керівників Радянського Союзу приховати від людей факт аварії й небезпеку її наслідків, безвідповідальність влади в їх подоланні призвели до переоцінки ефективності дій влади в надзвичайних ситуаціях, усвідомлення необхідності контролювати діяльність уряду та заснування громадських об'єднань для реалізації такого контролю. Загроза можливого лиха мотивує людей до активної громадської участі та є консолідуючим фактором [5, с. 81].

Уже на початку 1990-х рр. почали активно діяти такі об'єднання, як Народний Рух України, Демократичний Союз, Товариство української мови ім. Шевченка. Згодом з'явилися товариства «Спадщина», «Просвіта», «Громада», товариство захисту колишніх в'язнів тоталітарного режиму «Меморіал», Спілка незалежної української молоді та ін. Ці організації на хвилі піднесення національно-патріотичного руху об'єдналися для відродження нації на базі релігійних, територіальних, економічних, культурних, національних та етнічних поглядів [2, с. 26]

Однак, як зазначає В. Степаненко, до кінця 2013 р. спостерігався порівняно низький рівень громадянської активності. У 2013 р. тільки 14, 7 % дорослого населення України брали участь у одному із громадсько-політичних заходів. За даними дослідження Інституту соціології НАН України, переважна більшість респондентів (понад 85 %) не належала до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів [16, с. 121]. Бездіяльність влади у процесах встановлення суспільного діалогу між органами державної влади та громадськістю стала однією з причин поглиблення суспільно-політичної кризи наприкінці 2013 – початку 2014 р. Відсутність результативної взаємодії із громадянами, маніпулятивні методи впливу на політичні процеси та суспільні настрої стали причиною зростання в українському суспільстві громадської активності та протестних настроїв. Водночас, перспективи звуження можливостей реалізації прав і свобод громадян та проведення мирних заходів (наприклад, «диктаторські» закони 16 січня 2014 р.) стимулювали громадськість до відстоювання та захисту таких прав і свобод [8, с. 94].

Як свідчать дані дослідження Інституту соціальної і політичної психології НАН України за 2014 рік, третина респондентів заявляла про готовність особисто брати участь у масових акціях, якщо такі триватимуть або розпочнуться знову. Найбільше налаштовані брати

участь у масових акціях жителі Заходу та Центру України. Дещо менший, але досить високий ступінь готовності спостерігається на Сході та Півдні. Порівняно з груднем 2013 р. частина тих, хто готовий брати участь у масових акціях протесту у 2014 р., зросла на 5,7 %, натомість тих, хто не буде, – зменшилася на 11,1 % [17].

Схожа картина спостерігалась й під час революції 2004 р., але відмінністю Революції гідності є те, що активність громад та довіра до громадських організацій після неї не спадає, а переходить у інші форми. Це і волонтерський рух, формування добровольчих батальйонів та загонів самооборони. Та навіть тиск на владу не у формі великого Майдану, а у формі малих акцій [18]. Найбільше громадська активність проявляється у мережі Інтернет. Переважно громадяни обирають непротестну активність (наприклад, переконання друзів у своїх політичних поглядах, контакти із офіційними представниками влади, участь у роботі громадських організацій тощо) [19, с. 114]. Громадські рухи вливаються у політичне життя країни, часто діють як групи тиску на політичну владу. Вони не ставлять перед собою мету завойовувати державну владу, що є характерним для політичних партій. Проте вони можуть зіграти важливу роль у зміні правлячих сил і навіть характеру влади. На відміну від політичних партій, неурядові організації не входять до державних інститутів, хоча є частиною політичної системи суспільства, їх вплив на уряд здійснюється опосередковано [4, с.67].

На законодавчому рівні проблеми розвитку інститутів громадянського суспільства та їх взаємодії з органами влади в Україні врегульовуються за допомогою низки законів України та більше трьох десятків нормативно-правових актів, що дає підстави стверджувати про очевидні позитивні тенденції вдосконалення законодавчого поля. Так, під час розробки Закону України «Про громадські об'єднання» були враховані європейські стандарти щодо основ урегулювання діяльності неурядових організацій, зокрема, європейський досвід розвитку громадянського суспільства [1, с. 378].

Відповідно до Указу Президента України № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» наголошується про сприяння благодійній, волонтерській діяльності, іншим формам громадської активності та громадянської культури [20].

Закон України «Про соціальний діалог в Україні» окреслює сутність взаємодії суспільних організацій з владою за допомогою поняття «Соціальний діалог» [21].

З іншого боку, є багато недоліків чинного законодавства, які створюють штучні бар'єри для створення та діяльності громадських організацій; податкове навантаження не стимулює діяльність і розвиток інститутів громадянського суспільства та їх підтримку вітчизняними благодійними організаціями; більшість інститутів громадянського суспільства не має доступу до державної та благодійної фінансової підтримки. Негативним чином впливає на діяльність неурядових організацій соціально-економічна нестабільність суспільства, що особливо загострилася в умовах ведення у країні так званої антитерористичної операції [3, с. 11].

За роки незалежності в Україні склалася мережа інститутів громадянського суспільства: громадські організації, рухи, фонди, благодійні фонди, профспілки, політичні партії, адвокатура, нотаріат, релігійні організації та ін. За даними Державної служби статистики, наприкінці 2015 р. в Україні зареєстровано 67911 центральних органів громадських організацій, які за рік провели 21979 мітингів, демонстрацій, мирних зібрань, 9447 виставок, 61849 з'їздів, конференцій, зборів, 127398 лекцій та 32205 семінарів. Загальна сума коштів, яка надійшла до громадських організацій, становить 6 316 489,1 грн, з них лише 226339,4 грн – надходження з Державного бюджету України [22].

Щоправда, більшість зареєстрованих організацій є ситуативними, малоактивними або навіть віртуальними проектами, часто створеними під конкретні завдання короткого проміжку часу, і, згідно з експертними оцінками у кращому разі лише десята частина зареєстрованих організацій є активними і діючими [3, с. 9]. Спираючись на результати аналітичних досліджень щодо довіри до громадських організацій, можна стверджувати, що рівень довіри значно збільшився. Наприклад, за даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова у вересні – жовтні 2013 р., лише 5,8% українців повністю довіряли громадським організаціям і 14,9% – повністю не довіряли їм (це майже втричі більше) [23]. 15,8% людей вважали, що і в таких організаціях все охоплено корупцією [1, с. 384]. У 2015 р., за даними Київського міжнародного інституту соціології, рівень довіри

до громадських організацій серед дорослого населення значно зріс – до 34,5% [24].

О. Зорич стверджує, що довіра до громадських організацій стала причиною практики заснування цих організацій державними службовцями для застосування корупційних схем або впливу на громадську думку. Прецеденти непрямого, завуальованого впливу на свідомість громадян від імені «ідеологічно незалежних» організацій громадського сектору відкривають безліч можливостей для політичних спекуляцій довкола тем національної історії, культурної традиції, територіальної цілісності та перспектив розвитку суспільства. Окрім того, громадські організації можуть стати інструментом розпалу конфлікту усередині країни, наприклад, в Іллічівську під проводом громадської організації «Народна альтернатива» було проведено марш на захист пам'ятника В. Леніну [7, с. 334].

Згідно з матеріалами звіту Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні [25] сьогодні основна увага діяльності багатьох громадських організацій приділяється полегшенню наслідків кризи та конфлікту на Сході, зокрема, надання допомоги вимушеним переселенцям, а також військовослужбовцям Збройних сил України та членам їхніх сімей, є певний імпульс для підтримки залучення громадянського суспільства до розв'язання конфлікту / його трансформації та проведення реформ.

Функціонуючі організації змінюють спрямованість, зосереджуючись на наданні допомоги особам, які постраждали від конфлікту; утворюються нові ГО, зокрема, індивідуальні ініціативи громадян щодо захисту активістів та підтримки військовослужбовців; організації створені внутрішньо переміщеними особами для захисту своїх прав. Наприклад, засновані внутрішньо переміщеними кримськими татарами, які прагнуть зберегти свою культурну ідентичність у нових районах поселення.

Діяльність таких організацій спрямована на пошук житла, забезпечення одягом, продуктами, сприяння в отриманні доступу до соціальних, медичних та юридичних послуг, надання психологічної допомоги особам, що зазнали травм. Майже 25% досліджених ГО збирають кошти для підтримки обороноздатності українських військовослужбовців, а також на регулярній основі доставляють продукти

харчування і теплий одяг на лінію фронту. Деякі організації надають гуманітарну допомогу сім'ям, чийх годувальників було мобілізовано, пораненим військовослужбовцям.

Досить рідко співробітники ГО отримують заробітну плату, тому робота здійснюється переважно волонтерами. Основні джерела фінансування ГО – це членські внески та приватні пожертвування. Деякі організації отримують фінансування від міжнародних організацій чи донорів. Основні донори – це Європейський Союз, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Програма розвитку ООН та Фондація «Відкрите суспільство». Респонденти наголосили на тому, що чинне законодавство України з питань оподаткування ускладнює отримання зовнішнього фінансування для ГО.

Порівняно з діяльністю із вирішення наслідків конфлікту, менше 10% громадських організацій були залучені до вирішення питань врегулювання конфлікту та встановлення діалогу. ГО вважають за доцільне розвивати міжрегіональний діалог, спрямований на послаблення культурних стереотипів шляхом надання достовірної інформації і спрямовувати зусилля на примирення. У Одесі, Львові, Києві та Харкові групи громадянського суспільства проводять круглі столи, які створюють можливості для певної комунікації між прихильниками та противниками Майдану. Серед прикладів таких ініціатив: встановлення діалогу в Одесі після інциденту 2 травня 2014 р. та діалог, проведений за сприяння організації «Простір гідності» між прихильниками Майдану та колишніми офіцерами «Беркуту» в Києві. Деякі громадські організації зі Львова та Харкова повідомили, що їхні проекти з надання гуманітарної допомоги також включають розвиток діалогу. Вони роздають допомогу усім, хто її потребує, безвідносно до політичних поглядів, – ця робота сприяє «гуманізації відносин».

Незначна кількість громадських організацій бере участь у процесах проведення антикризових реформ, зокрема таких, як децентралізація, люстрація, правові реформи, виборчий процес і процес прийняття рішень за участю громадськості, боротьба з корупцією. Думки щодо складності залучення громадських організацій до процесів реформування різняться: деякі організації заявляють, що регіональні органи влади вітають участь громадянського суспільства, тоді як інші скаржаться, що процесам не вистачає прозорості, а органи державної

влади ігнорують зусилля громадських організацій із залучення до відповідної діяльності. Громадські організації як у Маріуполі, так і в Івано-Франківську зазначають, що успішне проведення реформ потребує зміни успадкованого з радянських часів мислення людей як пасивних одержувачів соціальних благ [25].

У цьому контексті варто розглянути низку громадських організацій, що вже запустили антикризові та реформаторські проекти в різних формах, у тому числі й протестних, які спрямовані на вихід з гострої політичної кризи в різних галузях соціально-політичного та економічного життя країни. Наприклад, Реанімаційний Пакет Реформ (далі – РПР) – це найбільша коаліція провідних громадських організацій України, які об'єдналися заради того, щоби просувати та імплементувати реформи. Головною метою РПР є реалізація ключових реформ, які приведуть до утвердження відкритого суспільства, підзвітності влади суспільству, нових відносин між громадянином і державою, безпеки і добробуту українського народу. Учасники РПР разом розробляють законопроекти, домагаються їхнього ухвалення та контролюють втілення реформ. Зокрема, конституційна реформа, реформа антикорупційного законодавства, реформа публічної адміністрації, судова реформа і реформа прокуратури, реформа законодавства у сфері виборів, медіа реформа та ін. [26].

Рух ЧЕСНО – контролює діяльність та оцінює доброчесність народних депутатів, має на меті стимулювати прозорість, підзвітність та відкритість представників влади та запит на якісну політику серед громадян. ЧЕСНО об'єднує активістів з громадських організацій Центр UA та Центр демократії та верховенства права, а також волонтерів по всій території України та за її межами [27].

Громадська організація «Transparency International Україна» має на меті обмеження зростання корупції в Україні шляхом сприяння прозорості, підзвітності та доброчесності публічної влади і громадянського суспільства. Її діяльність спрямована на допомогу громадянам, іншим неурядовим організаціям, бізнесу та державі, зокрема, в таких напрямках: інформування про стан корупції в державі, недоброчесних представників держави, надання методично-консультаційної допомоги про способи протидії корупції, навчальні програми про те, як виявляти корупцію та застосувати антикорупційні механізми, підтримка

антикорупційних ініціатив, громадянських мереж, організація публічних антикорупційних заходів та акцій, аналіз корупційних ризиків проектів законів та актів Уряду, а також ефективності державної антикорупційної політики, якісні пропозиції щодо антикорупційної політики, які відображають потреби суспільства, методична, консультативна підтримка місцевих рад у впровадженні Стандарту відкритості та прозорості муніципальних закупівель та ін. [28].

Громадянська мережа ОПОРА – це неурядова, позапартійна і фінансово незалежна всеукраїнська мережа громадських активістів, які об'єдналися з метою активізації громадської участі в політичному процесі шляхом вироблення і впровадження моделей впливу громадян на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні. Серед антикризових проектів ОПОРИ можна виділити роботу, спрямовану на забезпечення комплексного довготермінового моніторингу та аналізу виборчого процесу і програмної діяльності політичних партій в Україні, спостереження під час виборів [29].

Серед громадських організацій, які протидіють російській пропаганді, є інформаційний ресурс «StopFake», який з початку 2014 року зібрав величезний масив прикладів брехні російських ЗМІ і продовжує це робити дотепер. Крім того, важливу роль у боротьбі з пропагандою відіграє група «Інформаційний спротив», надаючи оперативну інформацію з місця подій та якісну аналітику, чим спростовує не лише слова російських ЗМІ, а й інколи недостовірну інформацію, яку надають українські відомства [30].

Серед міжнародних організацій найбільш масштабною та різноплановою на території України є діяльність ООН та її спеціалізованих установ, Ради Європи та ОБСЄ [31, с. 13].

Антикризова рада громадських організацій, створена ГО Український союз промисловців та підприємців, запропонувала уряду актуалізований план подолання кризи в економіці та створила Антикризову програму спільних дій влади та бізнесу [32].

ГО Молодіжна альтернатива розробила збірку «Політична криза та шляхи виходу з неї», де автори аналізують витоки, причини та наслідки політичної кризи для України, дають свої рецепти щодо формування майбутнього нашої держави, аналізують вплив зовнішніх чинників на політичні процеси в державі [33].

Отже, на підставі досліджених відомостей можна стверджувати, що з моменту Революції гідності «третій сектор» відіграє провідну роль у контексті вирішення кризи, зокрема, у наданні прямої допомоги особам, які постраждали від конфлікту, відстоюванні прав громадян; подоланні безкарності; організації та участі в протестних акціях; популяризації прав людини та поширення інформації про захисників прав людини на національному рівні [7, с. 235].

Саме в рамках громадських організацій та ініціатив найяскравіше проявляються такі компоненти політичної мобілізації, як мобілізований стан громадянина, його зосередженість на певній проблемі, що потребує розв'язання; знання, які стосуються проблеми та способів її вирішення; готовність до мобілізації громадян на захист їх громадських прав та свобод [34, с. 16].

Важливим завданням на шляху до виходу із кризи на сьогодні є виховання у всіх громадян соціальної компетентності і нормативно-правової підготовленості у питаннях прав людини, екологічної грамотності, здорового способу життя, моральності. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності працівників, підвищенню їхньої соціальної та економічної активності, відповідальності за власну долю, що також матиме не лише соціальні, а й економічні результати.

Спільна робота над впровадженням реформ є основою публічної стратегії, яка здатна вивести країну з політичної кризи, дозволить повернути довіру до влади, а відтак зробити зміни на краще, заявлені Майданом, незворотними та відчутними кожному громадянину.

Завдання виходу з кризи вимагають від усіх учасників соціально-політичних відносин ефективної та злагодженої взаємодії, забезпечення дієвого соціального діалогу між владою та громадянами, каналом комунікації, у якому є громадські організації, тому питання удосконалення соціального діалогу, як одного з інструментів сталого розвитку, набуває особливої актуальності серед експертної спільноти та міжнародних організацій.

Необхідно виробити спільне бачення того, яку роль можуть відігравати громадські організації в процесі вирішення тих чи інших кризових проблем, а також напрацювати критерії, за якими такі організації потраплятимуть до процесу діалогу. Перспективу подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у більш детальному вивченні громадських рухів сучасної України.

1. Петренко К. Особливості інституційної спроможності громадських об'єднань в Україні / К. Петренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – №4 (78). – С. 376 – 388;
2. Луцишин Г.І. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні / Г. І. Луцишин // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – №4 (78). – С. 22–32;
3. Пархоменко Н. Форми діалогу інститутів громадянського суспільства і держави (окремі аспекти) / Н. Пархоменко // Історико-правовий часопис. – 2015. – №1. – С. 8 – 13.
4. Зубар В. Роль сучасних суспільно-політичних рухів у розвитку української державності / В. Зубар // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 65 – 70.
5. Рафальський І. О. Роль неформальних громадських об'єднань у національно-державному самовизначенні України періоду перебудови в СРСР / І. О. Рафальський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2015. – №4 (78). – С. 73–86.;
6. Хуснутдінов О. Я. Громадський рух як чинник формування громадянського суспільства в Україні: д. к. н. з держ. упр: 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О. Я. Хуснутдінов. – К., 2003. – 250 с.;
7. Зорич О. Громадські організації та політичні партії як генератори провідних ідентифікаційних суперечностей української нації / О. Зорич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – №5 – 6 (79 – 80) – С. 325–339.;
8. Кваша А. Розвиток громадянського суспільства в Україні та проблеми об'єктивності його дослідження / А. Кваша // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. – Львів, 2015. – С. 91 – 97.
9. Пояркова Т. К. Системні кризові явища в умовах політичної модернізації: історико-політологічний аналіз: автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.01 / Тетяна Костянтинівна Пояркова; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 32 с.;
10. Черній А. Л. Чинник кризовості у трансформуванні суспільно-політичних систем перехідного періоду: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / А. Л. Черній ; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2004. – 18 с.
11. Корякина А. А. Политические кризисы в странах постсоветского пространства: факторы возникновения и развития: на примере современной Украины: автореф. к. полит. н.: 23.00.02 – «Политические институты, этнополитическая

конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Александра Андреевна Корякина. – Уфа, 2007. – 22 с.

12. Reifer T. Occupy Wall Street, the Global Crisis, and Antisystemic Movements: Origins and Prospects / Reifer T. // Journal of World-Systems Research. – 2013. – Vol. 13. – № 2. – P. 186-192.

13. Запорожець О. Ю. Кризові репутаційні стратегії держав у міжнародних відносинах (на прикладі України та Російської Федерації): автореф. к. політ. н.: 23.00.04 – Оксана Юріївна Запорожець. – К., 2005. – 21 с.

14. Бажинова О. А. Механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації / О. А. Бажинова, О. Г. Кучабський // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук пр. – Х. : Вид-во ХарПІНАДУ «ДокНауКДержУпр», 2012. – № 4 (12). – С. 196–201.

15. Щодо шляхів подолання системної кризи та орієнтирів політики нового уряду України [Електронний ресурс]. / Національний інститут стратегічних досліджень. – 2014. – лютий. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Kriza_2014.pdf

16. Степаненко В. Громадські організації у патерналістському суспільстві / В. Степаненко // Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг [Електронний ресурс]. / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України. – 2013. – 566 с.– Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

17. Протестний потенціал в Україні залишається значним – соціологи: інтерв'ю із завідувачкою лабораторії моніторингу суспільно-політичних процесів Інституту соціальної і політичної психології НАПН України / О. Суший // – 2014. – 15 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pic.com.ua/protestnuj-potentsial-v-ukrajinskomu-suspilstvi-zalyshajetsya-znachnym-sotsiolyohy.html>

18. Фесенко В. Майдан і все, що відбувалося після Майдану, – це намагання зруйнувати стару систему і побудувати нову. – 2015. – 2 січня [Електронний ресурс]. В. Фесенко. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/commentaries/expert_opinion/volodimir-fesenko/volodimiuduvati-novu.htm

19. Дембійський С. Соціологічна діагностика стану громадської активності в Україні [Електронний ресурс]. / С. Дембійський // Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.– Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

20. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/212/2012>

21. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>

22. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2015 році. [Електронний ресурс]. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. К., 2016. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publpolit_u.htm

23. Умови, шляхи і засоби запобігання корупції в діяльності неурядових організацій України [Електронний ресурс]. / Центр Разумкова. – 2013. – 26 лист. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/files/category_journal/Corrupt_2013_nn2_embd.pdf

24. Довіра до соціальних інституцій та груп / КМІС київський міжнародний інститут соціології. К., 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kii.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=1>

25. Громадянське суспільство та криза в Україні [Електронний ресурс]. / Тематичний звіт спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. – 2015. – 11 лютого. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/217531?download=true>

26. Реанімаційний пакет реформ. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rpr.org.ua/>

27. Громадський рух ЧЕСНО. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chesno.org/>

28. Громадська організація «Transparency International Україна». Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/>

29. Громадянська мережа ОПОРА. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/>

30. У протидії пропаганді в Україні зараз безпрецедентний рівень співпраці між громадянським суспільством і урядом – експерт [Електронний ресурс]. / Media Sapiens. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/u_protidii_propagandi_v_ukraini_zaraz_bezpretsedentniy_riven_spivpratsi_mizh_gromadyanskim_suspilstvom_i_uryadom_ekspert/

31. Толстов С. Діяльність міжнародних організацій в Україні: загальні тенденції та орієнтири [Електронний ресурс]. / С. Толстов // Віче. – 2015. – №4. – С. 11-15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_4_4

32. Кінах А. Вийти з економічної та політичної кризи цивілізованим шляхом, об'єднуючи суспільство. [Електронний ресурс]. / А. Кінах // Український союз промисловців і підприємців. – Режим доступу: <http://uspp.ua/vijti-z-ekonom%D1%96chno%D1%97-ta-pol%D1%96tichno%D1%97-krizi-cziv%D1%96%D1%96zovanim-shlyaxom-ob%D1%94dnuyuchi-susp%D1%96lstvo.html>

33. Кудіна Л. Політична криза – шляхи виходу з неї [Електронний ресурс]. / Л. Кудіна, Л. Яцюк // К: ГО «Молодіжна Альтернатива». – 2014. – 64 с.– Режим доступу: <http://www.ya.org.ua/images/pdf/13-14/4.pdf>

34. Ямельницький О. Я. Політична мобілізація як чинник активізації політичної участі в Україні: автореф. к. політ. н.: 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси» / О.Я. Ямельницький. – Львів, 2016. – 25 с.